

Милена С. ЗОРИЋ*
Висока школа струковних студија
за образовање васпитача у Новом Саду

Оригинални научни рад
Примљен: 28. 09. 2017.
Прихваћен: 27. 12. 2017.

РЕЧНИК СЛАВЕНОСРПСКОГ ЈЕЗИКА – МОГУЋНОСТИ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА

У овом раду указује се на неке могућности за даља истраживања у оквиру историје српског књижевног језика које нуди лексичка грађа обрађена у *Речнику славеносрпског језика (Огледна свеска)*, али и она која је преостала. Посебан акценат стављен је на славенизме будући да представљају својеврсни симбол овог језичког типа, као и на сложенице које се појављују као специфичан лексички слој предстандардног српског књижевног језика 18. и прве половине 19. века.

Кључне речи: *Речник славеносрпског језика*, славеносрпски, доситејевски идиом, славенизми, сложенице.

Након тридесет пет година од првог текста Александра Младеновића посвећеног састављању речника славеносрпског језика (зборник са научног скупа *Лексикографија и лексикологија* одржаног 1982. у Матици српској) и педесет година након што је Ирена Грицкат први пут указала на потребу израде оваквог речника (1966. рад написан поводом иницијативе Матице српске да се састави Речник књижевног језика славеносрпског периода, објављен у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику*), Матица српска је у оквиру пројекта *Речник славеносрпског језика* почетком ове године објавила *Огледну свеску* истоименог речника. Тиме је почео да се материјализује дугогодишњи рад и један део обимне грађе постао је доступан научној, стручној, као и широј заинтересованој јавности. Овим радом желимо да укажемо на могућности за даља истраживања у оквиру историје српског књижевног језика, која нуди објављена, али и преостала сакупљена лексичка грађа, као, претпостављамо, и она која ће се тек наћи у корпусу.

Пре него што је донета коначна одлука, која је у овој *Огледној свесци* и спроведена, да би *Речник славеносрпског језика* требало да буде потпун (без

* milena_zoric_ns@yahoo.com

ономастичке грађе) (Бјелаковић/ Цветковић Теофиловић 2017: 18), у неколико наврата разматрано је које лексеме би у њему требало да буду заступљене (в. Кашић 1984, Младеновић 1984, Бјелаковић/ Цветковић Теофиловић 2017: 13–15 – ауторке у предговору *Огледној свесци* пружају увид у документацију Пројекта из 1981. године), али место славенизама¹ и, у оквиру њих, славеносрбизама, односно хибрида, као значајног сегмента у развоју предвуковског стандардног језика (и славеносрпског и доситејевског² идиома), који је временом постао симбол овог језичког типа, од самог почетка било је, може се рећи, подразумевано.

Искористили бисмо прилику да овде предложимо и ревизију Стијовићевог става у вези с тим које лексеме би требало посматрати као славенизме (1990: 36–43). Сматрамо да у разматрање ипак не би требало узимати (1) лексику страног порекла која у себи нема особине славенизама, без обзира на то што је језик посредник могао бити црквени (редакцијски језици) или руски (нпр. *амброзија, графица, карактер*), као ни (2) лексику која је још током редакцијског периода у развоју језика ушла у лексички фонд српског народног језика као неутрална, односно није била везана искључиво за домен цркве (као што је, на пример, случај са *свештени, благослов*), без обзира на степен фонетске адаптације (реч је о лексемама попут *ваздух, биће*). С друге стране, требало би као својеврстан вид славенизама посматрати и књишке речи у оном тумачењу које даје Љиљана Суботић – речи облички уклопљене у структуру српског језика (те их савремени носиоци стандардног језика сматрају делом његовог лексичког инвентара: *гледатељ*), које нису регистроване у Вуковом *Српском рјечнику* и не припадају дискурсу простонародног говора, а, исто као и славенизми, попуњавају лексичку празнину. Овој лексичкој групи припадају, сматра ауторка, и партиципи, као књишке форме наслеђене из старословенског језика, а стране народним говорима (Суботић 2006: 29, 30).

Водећи се мишљу Александра Младеновића (1984: 98) да се славенизми морају „при стварању речника књижевног језика нашег славеносрпског периода, сви ексцерпирати. Ово комплетно ’извлачење’ поменуте лексике не мора важити за остале речи славеносрпског језика, али за славенизме је неопходно. Регистровањем свих славенизама славеносрпског језика добиће се, поред осталог, детаљан увид у карактер те лексике и њен обим, чиме ће се осветлити њено место у поменутом српском књижевном језику” – очекујемо да ће овај речник у потпуности допринети јаснијем сагледавању славенизама, не само као значајног и изразитог елемента славеносрпског језика већ и као трајне ризнице особене врсте поетске лексике у српској књижевности до данас. Израда речника уз потпуну ексцерпцију славенизама омогућиће, такође, њихову лакшу идентификацију и класификацију, односно утврђивање њихове провенијенције – да ли је реч о српскословенском, рускословенском или руском књижевном језику датог периода, или пак о оригиналним формама насталим у складу с лексичким потенцијалом и творбеним моделима наведених језика. Да је то веома деликатан подухват, показао је Светозар Стијовић,

¹ О значењу овог термина и његовом статусу у дијахронијској србистици в. Зорић 2012.

² О доситејевском типу језика в. Ивић 1990 и Суботић 2004.

за којег Павле Ивић каже да поседује „добру славистичку и русистичку формацију” (из рецензије, у: Стијовић 1990), а који је настојао да идентификује порекло славенизама у Његошевим песничким делима у својој истоименој монографији (1990: 43–52). На овако великом корпусу, који захвата *Речник славеносрпског језика* – продукција од 1748. до 1850 (Бјелаковић/ Цветковић Теофиловић 2017: 17), процес прецизне квалификације категорије којој одређени славенизам припада (српскославенизам, рускославенизам, русизам, хибридна форма итд.) јесте посао у који би требало да буде укључен тим стручњака што ће подразумевати сарадњу србиста-дијахроничара и русиста. Тек након тога би се уз дате лексеме поред, или уместо одређења славенизам, могла дати и конкретна и прецизна информација о пореклу.

Полазећи од славенизама и посматрајући листе синонима могуће је уочити и одређене језичке појаве, као што је, на пример, творбена синонимија, а с њом у вези и појава конкуренције у творби речи. Реч је, наиме, о лексемама које су семантички сродне а настале су додавањем значењски и функционално блиских суфикса на исти корен (Ћорић 1983: 133–134).³ Ова језичка појава посматра се у новијим истраживањима често из домена конкуренције у творби речи (Ћорић 2008: 221–225), односно конкуренције суфикса (Милановић 2014: 286–290, 302–303, 310, 313). До сада се о овом језичком феномену говорило само у оквиру посматрања језика једног писца током дужег временског периода (в. Куна 1970, Милановић 2014), а израда *Речника славеносрпског језика* омогућиће сагледавање описане појаве на нивоу овог типа језика, на пример:

*/-ствије*⁴ : */-ство*⁵ – *дјејствије/дејствије* : *дјејство/дејство* или */-ност* / */-ство* – *благонаклоност* : *благонаклонство*, где налазимо два суфикса рускословенске/руске провенијенције, или пример *благослов* : *благословеније*, где имамо српску народну форму са */-џ/* наспрам рускословенске/руске варијанте са суфиксом */-еније/* и сличан пример *благостајаније* : *благостање*, где поред рускословенског/руског наставка */-ије/* налазимо и његов кореспондент из српског народног језика */-је/*.⁶

Анализом речничке грађе добиће се, сматрамо, и јаснија и прецизнија слика о томе за које домене језичке употребе се везује одређена синонимична грађа, односно да ли је употреба синонимичних творбених форманата и синонима маркирана стилем, жанром или неким другим разлогом.

Конкуренција међу језичким типовима може се посматрати и на нивоу фонетских особина, на пример:

дужност : *должност*, где налазимо и српски и рускословенски/руски рефлекс вокалног */л/*, или *сљедујушчи/слеђујушти* : *слеђујући*, где се појављује српско народно */џ/* на месту групе */šč/*, односно */št/*.

³ Овакву појаву С. Бабић назива „успоредне творенице” (Бабић 1986: 44), а Р. Драгићевић говори о „једнокоренским синонимима” (2007: 246).

⁴ Језичке јединице дате су у косим заградама //, при чему су фонеме, према уобичајеним начелима транскрипције, дате латиничним писмом.

⁵ Р. М. Цејтлин ова два суфикса и посматра из аспекта конкуренције (1977: 136–161).

⁶ Суфикс */-је/* јесте српски кореспондент црквенословенском суфиксу */-ије/* у глаголским именицама. А. Милановић (2014: 299) сматра да се већ у то време може о њему говорити као о суфиксу */ње/*.

Сагледавањем оваквих промена може се пратити судбина појединих речи – када је дошло до преваге једног или другог лика, да ли је она условљена жанровски, и у коликој мери, као и да ли је жанровска условљеност ограничена на неки одређени временски период.

Још једна специфичност и славеносрпског и доситејевског идиома издваја се када полазимо од славенизама, а то је постојање синонимских парова славенизам – реч из српског народног језика (*бесловесан* : *бесмислен*, *ичастије* : *срећа*), али и оних парова у којима уз славенизам стоји позајмљеница из неког другог језика (на пример *вирклих* : *поистиње/поистине*, *адвокат* : *ходатај* и сл.). Када се сагледају сви синоними, може се испитати јесу ли, на пример, одређене лексеме везане за жанр, да ли су и како су стилски или функционално условљене, те како се одабир одређене лексеме из синонимског пара евентуално одражава на језик као средство карактеризације ликова у делима уметничке књижевности.

Преглед анализираних грађе, захваљујући примерима који су дати у речнику у својству ширег контекста потврде дате лексеме, указује на још једну лексичку појаву која је била уобичајена у жанровски различитим текстовима 18. и 19. века – на контактну синонимију (Кашић 1968: 147; Ћорић 2009: 155–164; Милановић 2013: 220–226, 227–234; Милановић 2014: 352). Њен циљ јесте да непознату или мање познату реч приближи читаоцу. Не идући даље од корпуса којим располажемо у *Огледној свесци*, уочавамо интересантан пример: *Присутвуюций, кои су ту были*, удивесе такој мојој имућности. (ЈСП 1830; уз одредницу ПРИСУСТВУЈУШЧ(И)) и *Найпаче убо значи besonders* (ЈСП 1830; уз одредницу УБО). У првом примеру контактни синоним је дат у виду апозиције, као релативна реченица којом се развија значење наведеног партиципа, док је у другом примеру у функцији контактне синонима страна реч која се уводи глаголом *значити*, једним од „маркера контактне синонимије” (Милановић 2014: 352).

Речник славеносрпског језика омогућиће и прецизнију анализу сложеница,⁷ било из творбеног, било из семантичког аспекта. Сложенице су, према наводима Јасмине Грковић-Мејдор, током прасловенске епохе постале непродуктиван лексички слој и врло је мало речи овога типа које су наслеђене из тог периода или представљају оригиналне словенске лексеме (2007: 397). Током старословенског периода, захваљујући превођењу с грчког језика и стварању калкова према грчком моделу, речи овога типа постају бројније. Из старословенског језика сложенице се шире и у редакцијске језике (српско-словенски и рускословенски) одакле их преузимају писци 18. и 19. века.⁸ У

⁷ Под сложеницама се овде не подразумевају и речи настале префиксацијом (Стевановић 1981: 425–452; Станојчић/Поповић 1995: 125), већ само оне настале спајањем две или више пунозначних речи или творбених основа пунозначних речи које су обједињене акцентом, значењем и обликом (Вукићевић 1995:127).

⁸ Сложенице су, на пример, биле високо фреквентне у делима Д. Обрадовића (Куна 1970: 216–224) и Ј. Суботића (Милановић 2014: 307–310, 316–317, 320), док су у језику М. Видаковића (Кашић 1968: 134) и у песничком језику Петра Петровића Његоша (Стијовић 1992: 101–107) нешто слабије заступљене.

том периоду у језик улази још један „талас” сложеница калкираних највише према моделима из немачког језика.

Анализи сложеница може се приступити из два аспекта: (1) посматрајући саставне делове сложене основе без обзира на присуство или одсуство суфикса и (2) узимајући у обзир суфиксе. Први методолошки приступ заступљен је у већини дијахронијских описивања сложеница (Цет 1969; Куна 1970; Цејтлин 1977; Милановић 2014), где је њихов лексемски састав примарни критеријум. На овај начин могуће је груписање сложеница са истим основама у првом или другом делу (Милановић 2014). Други методолошки приступ заступљен је у новијим дијахронијским анализама сложеница (Драгин/Штасни 2006; Штасни 2012; Бјелаковић 2012; 2013; 2014) и омогућава прецизнију творбenu анализу.

Да би се утврдило које су то чисте сложенице, а које су настале сложено-суфиксалном творбом, потребно је одредити степен самосталности другог сложеничког дела. Методе у досадашњој пракси (Бјелаковић 2012; 2013; 2014) следеће су: као чисте сложенице посматране су оне лексеме чији је други сложенички део у одговарајућим референтним речницима потврђен као проста реч или дериват с осамостаљеном употребом, док су као сложенице настале сложено-суфиксалном творбом посматране оне чији други део није идентификован ни као проста реч ни као осамостаљени дериват. Будући да метод који је описан није научно сасвим поуздан, постојање *Речника славеносрпског језика* у многоме ће поједноставити и олакшати проучавање овог значајног дела лексике књижевног језика 18. и 19. века. Већи број жанровски разноврсних потврда омогућиће, такође, прецизније разврставање сложеница на основу семантичке везе међу њеним конституентима на ендоецентричне и егзоцентричне,⁹ што често зависи од употребе дате сложенице и значења која она развија, а то је веома незахвално утврђивати на основу само једне потврде или потврде код једног писца. Истовремено, расветлиће се у којој мери су писци овог периода сложенице стварали за сопствене потребе у недостатку (или непознавању) одговарајућег језичког израза (*меровежество* и *меровежествен* – ПС 1750, *неудобвразумително* / *неудобвразумително* – ДО 1784, *тајнохраненије* – СЖ 1814, *хоругвоносјашчи* – ЈСП 1830).

Речник славеносрпског језика, ма колико дуготрајна његова израда била, и у ма каквом појавном облику био (електронски или штампан), већ у самом процесу израде омогућиће свеобухватније, прецизније и лакше проучавање језика предстандардне епохе српског језика, који јесте био медиј у европеизацији наше културе, како истичу Никита Толстој (2004) и Љиљана Суботић (2004; 2006). Напослетку, може се доћи и до одговора да ли би још неко, осим

⁹ Д. Вукићевић истиче да се у ендоецентричне сврставају само оне сложенице у чијем су саставу лексеме у својим номинационим значењима (1995: 137). Ово су становишта и Н. Драгин и Г. Штасни (2006: 57–58), као и И. Бјелаковић (2013: 47). Код егзоцентричних сложеница, значење не произлази директно из значења њених елемената „већ из њихових секундарних, најчешће фигуративних значења (...) Секундарност значења једног од сложеничких делова, или оба, нужан је услов да сложеница буде ексоецентрична” (Вукићевић 1995: 138).

Стеријиног Алексе Голића, изговорио реченицу: „Нишетень вразумляй ты-сящегубою хоругвноносящую вещественностию” (ЈСП 1830: 9–10).

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

- ДО 1784 – *Совѣти здраваго разума*. Досиөөемь Обрадовичемь сложени. Прва часть. У Лайпсику. 1784.
- ПС 1804 – *Ключићъ у мое землеописаніе чрезъ неколика писма Моему Пріятелю Л... * Н... **, Павломъ Соларичемъ, У Венецій. При Г. Пани Феодосіеву. 1804.
- СЖ 1814 – *Приключенія Телемака сина Улисева*. Част 1. Фенелоном, Архиепископом Камбрейским списана. С' Французскога преведена Стефаном Живковичем. У Віени, 1814.
- ЈСП 1830 – *Лажа и паралажа: весело позориште*. Сочинѣно Іоанномъ С. Поповичемъ. У Будиму, 1830.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986:** S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU – Globus.
- Бјелаковић 2012:** И. Бјелаковић, Именичке сложенице у предстандардној фази развоја српског језика (географска терминологија), у: Р. Драгићевић (ур.), *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима. Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта*, Београд: Филолошки факултет, 469–484.
- Бјелаковић 2013:** И. Бјелаковић, Однос ендоцентричних и егзоцентричних именичких сложеница у географској терминологији Срба 18. и 19. века (1783–1867), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LVI/1, 45–59.
- Бјелаковић 2014:** И. Бјелаковић, Сложено-суфиксална творба географских именичких термина код Срба у 18. и 19. веку, у: М. Алановић, Ј. Дражић, Г. Штасни, Г. Штрбац (ур.), *Лексика, граматика, дискурс. Зборник у част Вери Васић*. Нови Сад: Филозофски факултет, 235–250.
- Бјелаковић/ Цветковић Теофиловић 2017:** И. Бјелаковић, И. Цветковић Теофиловић, Макроструктура и микроструктура Речника славеносрпског језика (Огледна свеска), у: И. Бјелаковић, И. Цветковић Теофиловић, А. Милановић (прир.), *Речник славеносрпског језика (Огледна свеска)*, Нови Сад: Матица српска, 17–32.
- Вукићевић 1995:** D. Vukićević, *Imeničke složenice u savremenom srpskom književnom jeziku*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVIII/1, 127–174.
- Грицкат 1966:** И. Грицкат, У чему је значај и какве су специфичности славеносрпског периода у развоју српскохрватског језика (Поводом иниција-

тиве Матице српске да се састави Речник књижевног језика славеносрпског периода), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, IX, 61–66.

- Грковић Мејдор 2007:** Јасмина Грковић-Мејдор, *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Драгин/ Штасни 2006:** Н. Драгин, Г. Штасни, Старо вино у меховима новим (иновације на лексичком плану у омилијама светог Николаја Српског), *Паисиеви чтения. Међународна славистична конференција*, Пловдив: Пловдивски универзитет „Паисий Хилендарски” – Бугарија, Научне трудове, Том 44, Кн. 1, Сб. А. Филологија, 54–76.
- Драгићевић 2007:** Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Зорић 2013:** М. Зорић, Неколико речи о статусу и идентификацији славенизама, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LXI/3, 811–819.
- Ивић 1990:** П. Ивић, Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 19/2, 5–14.
- Кашић 1984:** Ј. Кашић, Извори и грађа за речник славеносрпског језика, у: *Лексикографија и лексикологија*, зборник радова, Нови Сад: Матица српска, 91–95.
- Кашић 1968:** Ј. Кашић, *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Куна 1970:** Н. Кунa, *Језичке карактеристике књижевних djela Dositeja Obradovića*, Djela. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Knj. XXXVI, Odjeljenje društvenih nauka, Knj. 21, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Милановић 2013:** А. Милановић, *Језик весма полезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милановић 2014:** А. Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет.
- Младеновић 1982:** А. Младеновић, Напомене о раду на речнику славеносрпског типа књижевног језика, у: Д. Ћупић (ур.), *Лексикографија и лексикографија*, зборник реферата, Београд – Нови Сад: САНУ. Одељење језика и књижевности, Институт за српскохрватски језик – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Матица српска – Филолошки факултет у Београду, 137–140.
- Младеновић 1984:** А. Младеновић, Речник текстова славеносрпског периода и нека питања његове израде, у: *Лексикографија и лексикологија*, зборник радова, Нови Сад: Матица српска, 97–101.
- Станојчић/Поповић 1995:** Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматица српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1981:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамматички системи и књижевно-језичка норма). Увод. Фонетика. морфологија*, Београд: Научна књига.

- Стијовић 1992:** С. Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Суботић 2004:** Љ. Суботић, Из историје књижевног језика: „питање језика”. *Предавања из историје језика. Лингвистичке свеске 4*, Нови Сад: Филозофски факултет, 142–191.
- Суботић 2006:** Lj. Subotić, Kojim je to jezikom pisao Sterija? у: S. Anđelković i P.-L. Thomas (Prir.), *Jovan Sterija Popović – klasik koji nam se obraća*, Radovi sa Međunarodnog naučnog skupa održanog 24. i 25. marta 2006. godine na Univerzitetu Pariz IV – Sorbona, Vršac: KOV, 17–40.
- Толстој 2004:** Н. И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- Ђорић 1983:** Б. Ђорић, Из творбене синонимије српскохрватског језика, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 12/1, 131–136.
- Ђорић 2009:** Б. Ђорић, *Лингвомаргиналије*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Цејтлин 1977:** Р. М. Цейтлин, *Лексика старословјанског језика*, Москва: Наука.
- Цет 1970:** R. Zett, *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen: die altserbische Periode*. Köln – Wien: Böhlau.
- Штасни 2012:** Г. Штасни, Књижевни термини у „Посрбицама од Орфелина до Вука”, *An den Anfängen der serbischen Philologie. Salo debeloga jera libo azbukoprotres von Sava Mrkalj (1810–2010)*, *Philologica Slavica Vindobonensia*, Band 1, Frankfurt am Main: Peter Lang, 81–101.

Milena S. Zorić

THE SLAVO-SERBIAN LANGUAGE DICTIONARY – POSSIBILITIES FOR FURTHER RESEARCH

Summary

In this paper the Author shows on some of possibilities for further research within history of Serbian literature language, which offers lexical material published in Slavo-Serbian Language Dictionary (Trial Book), as well as the rest one. Particular accent is put on Slavicisms, since it represents specific symbol of this language type, as well as Composite Nouns that appear as a particular lexical layer in the 18th and the first half of the 19th century Serbian prestandard literary language.

Key words: Slavo-Serbian Language Dictionary, Slavo-Serbian language, Dositej's (dositejevski) type of the Serbian literary language, Slavicisms, composite nouns.